
Παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο

Τόμ. 11, Αρ. 1 (2018)

Τεύχος 11

**Θρησκευτικότητα και κοινωνικότητα Ελλήνων με
κώφωση**

π. Ιωάννης Καραμούζης

doi: [10.12681/revmata.31182](https://doi.org/10.12681/revmata.31182)

Copyright © 2022, π. Ιωάννης Καραμούζης

Άδεια χρήσης [##plugins.generic.pdfFrontPageGenerator.front.license.cc-by-nc-sa4##](https://plugins.generic.pdfFrontPageGenerator.front.license.cc-by-nc-sa4##).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καραμούζης π. Ι. (2022). Θρησκευτικότητα και κοινωνικότητα Ελλήνων με κώφωση. *Παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο*, 11(1), 48–56. <https://doi.org/10.12681/revmata.31182>

Θρησκευτικότητα και κοινωνικότητα Ελλήνων με κώφωση

π. Ιωάννης Καραμούζης¹
karion.karion.karion4@gmail.com

Περίληψη

Η παρούσα έρευνα έχει σκοπό να μελετήσει τις αντιλήψεις τριών ομάδων Ελλήνων με κώφωση σχετικά με τη θρησκεία, την επικοινωνία και την κώφωση. Το δείγμα ήταν 25 μαθητές Λυκείου Κωφών του Δήμου της Αγίας Παρασκευής Αθηνών, 25 χρήστες διαδικτύου και 10 ενεργά μέλη κάποιου σωματείου ατόμων με κώφωση. Χορηγήθηκαν ερωτηματολόγια κλειστού τύπου και οι απαντήσεις ερμηνεύτηκαν με την ποσοτική μέθοδο ανάλυσης. Τα κυριότερα ευρήματα είναι ότι οι μαθητές με κώφωση δε διατηρούν ενεργή σχέση με τη θρησκεία, γιατί δεν την κατανοούν. Θα ήθελαν να τη γνωρίσουν καλύτερα. Επίσης, επικοινωνούν κυρίως με άλλα άτομα με κώφωση, επειδή χρησιμοποιούν την ίδια γλώσσα, αλλά και με ακούοντες. Θεωρούν, τέλος, ότι είναι ισότιμοι με τους ακούοντες και όχι κατώτεροι από εκείνους.

Λέξεις κλειδιά: Θρησκευτικότητα, κώφωση, κοινωνικότητα, επικοινωνία

Abstract

This research has the purpose of studying the perceptions of three groups of Greek Deaf people, about Religion, Communication and Deafness. The sample was of 25 students of high school of the community of Saint Paraskevi in Athens, 25 users of internet and 10 active members of a Deaf association. Closed-type questionnaires were shared and the responses were interpreted with the quantitative method of analysis. The main results of this research are that Deaf participants don't have active relationship with religion because they don't understand it. They would like to know it better. Additionally to that, they communicate with other Deaf people because they use the same language, but they communicate also with hearing people too. They consider that they are equal to hearing people and not inferiors.

Keywords: Religiosity, deafness, sociability, communication

1. Εισαγωγή

Η θρησκευτικότητα είναι μία πολυσήμαντη έννοια, η οποία αποτελεί αντικείμενο έρευνας από πολλές επιστήμες, έργο ιδιαίτερα δύσκολο και πολύπλοκο, αφού κάθε επιστήμη προσπαθεί να την κατανοήσει, να τη μετρήσει και να την καταγράψει σύμφωνα με τα δικά της εργαλεία και δεδομένα.

Για την κοινωνιολογία της θρησκείας, η θρησκευτικότητα αποτελεί μία έμφυτη ανθρώπινη ποιότητα που αποδεικνύει ότι ο άνθρωπος είναι ένα φύσει θρησκευτικό ον. Η εν λόγω ποιότητα συμπληρώνεται ή συγκεκριμενοποιείται από εμπειρίες που δεν είναι απαραίτητο να γεννιούνται από θεσμούς και άλλους κοινωνικούς μηχανισμούς. Υπακούει στην ανάγκη του

---

¹ Διδάκτωρ και Μεταδιδάκτωρ Κοινωνικής Θεολογίας στην Κώφωση-Βαρηκοΐα

ανθρώπου να υπερβαίνει την πεζή και ανίερη πραγματικότητα, να θέτει συχνά το ερώτημα για το πραγματικό νόημα της ζωής και να αναζητά τρόπους αναφοράς προς το δημιουργό του. Έχοντας ο άνθρωπος έμφυτη την ανάγκη να θρησκεύει και να αναφέρεται σε εκείνο το Όν που τον δημιούργησε, κοινωνεί αυτήν την αναφορά και σε εκείνους που αποτελούν μέλη της ίδιας κοινωνίας στην οποία ανήκει και δραστηριοποιείται. Τότε ακριβώς η θρησκευτικότητα βρίσκει θέση μέσα σε ένα γενικότερο και πλέον θεσμικό περιβάλλον που είναι η θρησκεία (Νικολαΐδης, 2007).

Έτσι, λοιπόν, η θρησκευτικότητα για τους κοινωνικούς ερευνητές αφορά αφενός στην κατανόηση από την πλευρά των ανθρώπων που θρησκεύουν των εννοιών που είναι βασικές για την θρησκευτική πίστη που ακολουθούν και αφετέρου, στον τρόπο με τον οποίο οι ίδιοι άνθρωποι αξιοποιούν στην καθημερινότητά τους όσα αποδέχονται στην θρησκεία τους (Καραμούζης, 2011).

Η διαμόρφωση της θρησκευτικότητας των μελών της κοινωνίας σχετίζεται με τη διαμόρφωση της κοινωνικής τους ταυτότητας. Καθώς μάλιστα δεν υπάρχει καμία κοινωνία χωρίς θρησκεία και δεδομένου του γεγονότος ότι η θρησκεία αποτελεί στοιχείο σημαντικής δύναμης στη λειτουργία των κοινωνιών, οι άνθρωποι που βρίσκονται εντός τους επηρεάζονται από την κυρίαρχη θρησκεία καθώς διδάσκονται από αυτήν τα θέματα της πίστεως που πρεσβεύει και καλούνται να υιοθετήσουν έναν συγκεκριμένο τρόπο ζωής.

Η θρησκευτικότητα είναι άμεσα συνδεδεμένη με την κοινωνικοποίηση, γιατί καθιστά τον άνθρωπο μέλος συγκεκριμένης θρησκευτικής κοινότητας, στα πλαίσια της οποίας επικοινωνεί με τα υπόλοιπα μέλη της, συνάπτοντας σχέσεις που έχουν θρησκευτικό-επικοινωνιακό περιεχόμενο. Έπειτα, η θρησκευτικότητα ζητά από όσους την υιοθετούν να ακολουθούν κανόνες συμπεριφοράς και επικοινωνίας τόσο με τα μέλη της θρησκευτικής κοινότητας όσο και με εκείνους που δεν ανήκουν σε αυτήν, ενώ ταυτόχρονα τονίζει την ανάγκη της παραμονής των θρησκευόντων μέσα στα πλαίσια της. Ακόμη οι θρησκευόντες μαθαίνουν να ερμηνεύουν και να αντιδρούν στα γεγονότα του κοινωνικού χώρου με τον τρόπο που η θρησκευτική ομάδα στην οποία ανήκουν τους υποδεικνύει. Τέλος, οι θρησκευόντες καλούνται να υιοθετήσουν στάση έναντι των κοινωνικών θεσμών που τους περιβάλλουν σύμφωνα με τα όσα η θρησκευτική τους κοινότητα τους υποδεικνύει (Νικολαΐδης, 2007).

Καθώς ο άνθρωπος ζει μέσα στα πλαίσια της κοινωνίας διαμορφώνει την κοινωνική του ταυτότητα μέσα από την διαδικασία της διαντίδρασης ανάμεσα στον ίδιο και την συγκεκριμένη κοινωνική πραγματικότητα, της οποίας είναι μέλος. Η διαντίδραση αυτή αφορά στα στοιχεία που προσλαμβάνει από την κοινωνία και σε εκείνα που ο ίδιος της προσφέρει ως ξεχωριστή προσωπικότητα (Νικολαΐδης, 2007).

Εξάλλου, η κοινωνία εκλαμβάνεται ως μία διαλεκτική διαδικασία ανάμεσα στο άτομο και τους άλλους. Αυτή η διαλεκτική αρχίζει με την εσωτερίκευση, δηλαδή, την παρατήρηση εκ μέρους του ατόμου των υποκειμενικών διαδικασιών των άλλων και την διαμόρφωση του υποκειμενικού νοήματος που έχουν για τον ίδιο (Μπέργκερ & Λούκμαν, 2003).

Έτσι η κοινωνικοποίηση αποτελεί για τους κοινωνικούς ερευνητές την εθελοντική ή ακούσια διαδικασία αλληλεπίδρασης, μέσω της μετάδοσης και της εκμάθησης κανόνων, αξιών, συμπεριφορών, πείρας, νοημάτων και ταυτότητας, που τα άτομα μπορούν να ενσωματώσουν και να εσωτερικεύσουν (Καραμούζης, 2011). Η κοινωνικοποίηση εμφανίζει δύο μορφές, την πρωτογενή και τη δευτερογενή. Στην πρωτογενή, οι σημαντικοί άλλοι διαμεσολαβούν ανάμεσα στον κόσμο και το άτομο. Οι σημαντικοί άλλοι είναι αυτοί που κοινωνικοποιούν το άτομο. Καθώς το άτομο έχει σταθεροποιήσει μέσα του τους ρόλους και την στάση των σημαντικών άλλων φθάνει στο σημείο να συνειδητοποιήσει τον γενικευμένο άλλο. Συνειδητοποιεί δηλαδή την στάση ζωής όλου εκείνου του τμήματος της κοινωνίας που για τον ίδιο είναι πολύ σημαντικό. Στην πρωτογενή κοινωνικοποίηση κατασκευάζεται ο πρώτος

κόσμος του ατόμου και καλλιεργείται η εμπιστοσύνη του προς τα πρόσωπα των σημαντικών άλλων, αποκτώντας την απαραίτητη αίσθηση του γενικού νόμου και της σταθερότητας (Νικολαΐδης 2007).

Όταν πλέον το άτομο έχει εσωτερικεύσει την κοινωνία και την ταυτότητα της πραγματικότητας, καθίσταται ενεργό μέλος της κοινωνίας. Τότε ακριβώς αρχίζει η δευτερογενής κοινωνικοποίηση. Πρόκειται για την εσωτερίκευση των επιμέρους κόσμων, που απαρτίζουν την κοινωνική πραγματικότητα, και το πέρασμα στην αμοιβαία ταύτιση μέσα από την επικοινωνία (Μπέργκερ & Λούκμαν 2003).

Η δυναμική της θρησκείας εντός της κοινωνίας περιγράφεται ως προσπάθεια εκ μέρους της να καταστήσει τον κόσμο ιερό, να προσφέρει τις αξίες της στα μέλη της κοινωνίας, να υπογραμμίσει θεμιτές συμπεριφορές που ενισχύουν τον κοινωνικό ιστό, να παρεμβαίνει όπου είναι εφικτό προκειμένου να μειώνει τις κοινωνικές ανισότητες και αδικίες ώστε να επέρχεται κοινωνική ισορροπία (Νικολαΐδης, 2007).

Από το 1960 και μετά αναπτύχθηκαν από τους κοινωνιολόγους διάφορες μέθοδοι εντοπισμού και καταγραφής μεταβλητών, που θα μπορούσαν να αποτυπώσουν στοιχεία της θρησκευτικότητας διαφόρων ομάδων, όπως την πίστη σε κάποια θρησκεία, τη συμμετοχή σε συγκεκριμένες θρησκευτικές πρακτικές. Αργότερα, εμφανίζεται η προσπάθεια να υπάρξει μια συνθετική θεώρηση των παραπάνω μεταβλητών, συνδυάζοντας τη θρησκευτικότητα με διάφορες κοινωνικές καταστάσεις. Χαρακτηριστικό είναι το μοντέλο των Mari Cornwall, Stan L. Albrecht, Perry H. Cunningham, Brian L. Pitcher, το οποίο αποτελεί τον συνδυασμό του ατομικού και του θεσμικού τρόπου εμφάνισης της θρησκευτικότητας με τα στοιχεία της πίστης, της δέσμευσης και της συμπεριφοράς (Cornwall, Albrecht, Cunningham & Pitcher, 1986).

Άλλοι ερευνητές θέλησαν να κατανοήσουν τη θρησκευτικότητα μέσα από γνωσιακές-ανθρωπολογικές διαστάσεις, όπως ο Whitehouse, ο οποίος παρουσίασε τη θρησκευτικότητα μέσα από δύο αντιθετικά σχήματα, το δογματικό και το εικονιστικό (Whitehouse, 2006). Ο δογματικός τύπος θρησκευτικότητας, κατά τον ερευνητή, δραστηριοποιεί την σημασιολογική μνήμη μέσα από την επανάληψη των διαφόρων τελετουργιών, ενώ ο εικονιστικός τύπος ενεργοποιεί την επεισοδιακή μνήμη μέσα από την μικρή επανάληψη θρησκευτικών πρακτικών.

Ιδιαίτερα σημαντική είναι και η προσέγγιση του Jorg Stolz, ο οποίος ερμηνεύει τη θρησκευτικότητα μέσα από τις μακρο-ιδιότητες της κοινωνίας, δηλαδή την στέρηση, τη ρύθμιση, την παραγωγή κουλτούρας, την εθνική και πολιτισμική διαχείριση της ταυτότητας και την κοινωνικοποίηση (Whitehouse, 2006).

Όλες οι κοινωνιολογικές έρευνες αναφορικά με τη θρησκευτικότητα παρουσιάζουν διαφορετικές πλευρές της, άμεσα συνδεδεμένες με κοινωνικά χαρακτηριστικά. Τα ευρήματα αυτά βοηθούν στην κατανόηση της σχέσης που διαμορφώνεται ανάμεσα στην θρησκευτικότητα και διάφορες κοινωνικές ομάδες, η οποία διαρκώς μεταβάλλεται και επαναξιολογείται. Ένα ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο της θρησκευτικότητας είναι η άμεση σύνδεσή της με τα πρόσωπα εκείνα που μεταδίδουν τη θρησκευτική διδασκαλία και με αυτόν τον τρόπο διαμορφώνουν την θρησκευτικότητα των μελών της θρησκευτικής κοινότητας. Στο παρελθόν, στις πλέον παραδοσιακές κοινωνίες, εκείνοι που κατείχαν σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση της θρησκευτικότητας ήταν οι «θρησκευτικοί επικοινωνητές». Πρόκειται για ανθρώπους της κυρίαρχης θρησκείας, οι οποίοι αναλάμβαναν να μεταδώσουν τη θρησκευτική διδασκαλία στα μέλη της κοινωνίας. Καθώς, όμως, τα χρόνια περνούν και οι πηγές της θρησκευτικής διαμεσολάβησης όλο και αυξάνουν περισσότερο, οι άνθρωποι οδηγούνται σε μια θρησκευτικότητα ατομικής μορφής. Αυτό σημαίνει ότι κάθε άνθρωπος αναζητά μόνος του τη θρησκεία που επιθυμεί σύμφωνα με τα

προσωπικά του κριτήρια και επιλέγει ο ίδιος εκείνους που θα είναι οι θρησκευτικοί επικοινωνητές του (Καραμούζης, 2013).

Έτσι σήμερα ο κάθε ένας μπορεί να ασκήσει κριτική στη θρησκεία στην οποία ανήκει, να εκφράσει την ευαρέσκειά του ή την αποστροφή του για στοιχεία της, να υιοθετήσει ή να απορρίψει τμήματα της διδασκαλίας της και βέβαια να την προσαρμόσει ή όχι και σε όποιο βαθμό θέλει στην καθημερινότητά του.

Μία έρευνα που φωτίζει το βαθμό επίδρασης των δασκάλων ως θρησκευτικών επικοινωνητών, αφού διδάσκουν το μάθημα των θρησκευτικών, είναι εκείνη η περιπτωσιολογική μελέτη στην οποία εξετάστηκε ο τρόπος με τον οποίο τα θρησκευτικά χαρακτηριστικά 432 εν ενεργεία δασκάλων σχετίζονται με τις θρησκευτικές αντιλήψεις που αναπτύσσονται στην ελληνική κοινωνία. Από την έρευνα αυτή καθίσταται σαφές «ότι οι διαφορετικοί επικοινωνητές, όπως οικογένεια, εκκλησία, σχολείο, κοινωνία, πολιτικές ομάδες κ.α., συμβάλλουν με διαφορετικό τρόπο στη διαμόρφωση, τόσο του περιεχομένου της θρησκευτικότητας, όσο και στην κατανόηση των πολιτικών αντιλήψεων που συνδέονται με τη θρησκεία» (Καραμούζης, 2011: 35).

Η κώφωση από την άλλη πλευρά, δημιουργεί ιδιαίτερες συνθήκες ζωής σε όσους τους χαρακτηρίζει. Η κοινωνικοποίησή τους δεν είναι όπως των ακουόντων, αφού για τους Κωφούς η ανάπτυξη της ταυτότητας σημαίνει τις περισσότερες φορές αγώνας για προσαρμογή στα πολιτισμικά χαρακτηριστικά και στις αξίες των ακουόντων (Listman, Rogers & Hauser, 2011) των οποίων οι θρησκευτικές αναπαραστάσεις έχουν δομήσει το περιεχόμενο των πολιτιστικών τους κατασκευών.

Υπενθυμίζουμε χαρακτηριστικά ότι η διαμόρφωση των μεγάλων θρησκευτικών αφηγήσεων του παρελθόντος και η διαχείρισή τους από τις θεσμικά διαμορφωμένες θρησκείες ήταν αποκλειστική υπόθεση των ακουόντων. Ωστόσο, αποτελεί ξεχωριστό ενδιαφέρον η μελέτη της θρησκευτικότητας των κωφών, επειδή διαχειρίζονται το λόγο μέσα από μια ιδιαίτερη νοηματική αναπαράστασή του, η οποία αποτελεί και μια διαδικασία κοινωνικοποίησης. Η νοηματική αυτή λειτουργία του λόγου προσιδιάζει στις συμβολικές αναπαραστάσεις των θρησκείων και θα μπορούσε να συσχετισθεί με την αποτύπωση ή τη συμμετοχή (Broesterhuizen, 2005) στη θρησκευτική τελετουργία, μέσα από την κίνηση και τη μορφή, προκειμένου να έχει μονιμότερα αποτελέσματα στη μνήμη. Σύμφωνα με τον Whitehouse η αναπαραστατική λειτουργία της μνήμης, ανταποκρινόμενη σε δύο τύπους θρησκευτικότητας, τον «εικονιστικό» και το «δογματικό», συνδέεται με τις αντίστοιχες «προγραφικές» και «γραφογνωστικές» αναπαραστάσεις της (Whitehouse, 2006). Χωρίς, βέβαια, ο διαχωρισμός αυτός να είναι απόλυτος, σε κάθε περίπτωση είναι χρήσιμος, επειδή ο «εικονιστικός» τύπος θρησκευτικότητας χρονικά προγενέστερος του «δογματικού» συνθέτει ένα εσωτερικά παραγόμενο τελετουργικό νόημα, καθώς, επίσης, χρησιμοποιεί «τεχνικές αποκάλυψης» που συνδέονται με την εικονικότητα, την πολυφωνία και την πολυσημία. Αντίθετα, στο «δογματικό» τύπο θρησκευτικότητας το τελετουργικό νόημα είναι «επικτήτο/διδασκόμενο», ενώ οι τεχνικές αποκάλυψης συνδέονται με την ρητορική, την αφήγηση και τη λογική ενσωμάτωση.

Εάν λοιπόν δεχθούμε από τη μια πλευρά την ύπαρξη τόσο μιας φυσικής νοηματικής γλώσσας, που συνδέεται με τη διαχρονική διαχείριση του σώματος και των χεριών ως μέσων επικοινωνίας, χωρίς απαραίτητα τη χρήση του προφορικού λόγου ή σε συνδυασμό με αυτόν, και από την άλλη πλευρά την ανάπτυξη μιας τεχνητής νοηματικής γλώσσας, προκειμένου να ανταποκρίνεται στη διαχείριση του συγκεκριμένου νοήματος της ομάδας ή της κοινότητας που τη χρησιμοποιεί (Senghas & Monaghan, 2002) αποτελεί ιδιαίτερη πρόκληση η κατανόηση του τρόπου διαμόρφωσης και διαχείρισης των θρησκευτικών αναπαραστάσεων των Κωφών σε σχέση με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο ζουν.

Επιπλέον, οι νοηματικές αναπαραστάσεις τους συνδέονται με τα ιδιαίτερα κοινωνικοπολιτικά χαρακτηριστικά της ελληνικής κοινωνίας, στην οποία συνταγματικά τουλάχιστον κατοχυρώνεται η ύπαρξη κυρίαρχης θρησκείας. Η παρουσία της ορθόδοξης Εκκλησίας γίνεται κατανοητή στα πλαίσια της πολιτισμικής κατασκευής της ελληνικής ταυτότητας. Επίσης, οι θρησκευτικές αναπαραστάσεις της ταυτότητας προκύπτουν μάλλον από το «δογματικό» τύπο θρησκευτικότητας, τουλάχιστον από την πλευρά της επίσημης θρησκείας, χωρίς βέβαια να λείπουν και οι «εικονιστικές» αναπαραστάσεις. Συνήθως, οι θρησκευτικές επικοινωνητές των ατόμων με κώφωση είναι τα μέλη της οικογένειάς τους. Η οικογένεια, εάν θρησκεύει, δείχνει το δικό της τρόπο θρησκευτικής έκφρασης στο κωφό μέλος, χωρίς όμως να του εξηγεί τι σημαίνει, γιατί τον έχει επιλέξει, ποια είναι τα αποτελέσματα αυτής της πορείας προ το Θείο. Όλα αυτά συμβαίνουν γιατί η πλειονότητα των ακουόντων μελών των οικογενειών που έχουν κωφό μέλος δεν γνωρίζουν και δεν μαθαίνουν τη νοηματική γλώσσα για να επικοινωνήσουν μαζί του (Knoors & Marschark, 2015). Το αποτέλεσμα αυτής της έλλειψης επικοινωνίας είναι τα άτομα με κώφωση να μην θρησκεύουν με τον τρόπο των ακουόντων, να μην επιθυμούν να εκφράζουν την πίστη τους με συγκεκριμένο τρόπο, να είναι αδιάφοροι για κάθε έκφραση θρησκευτικού περιεχομένου.

Η παρούσα μελέτη στηρίζει την προβληματική της στον τρόπο με τον οποίο τα άτομα με κώφωση αντιλαμβάνονται τον Θεό, τη σχέση τους με την Εκκλησία και βέβαια, την επικοινωνία τους με άλλα άτομα με κώφωση και ακούοντες. Τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν αφορούσαν στα χαρακτηριστικά των ερωτηθέντων, τη βίωση της θρησκευτικότητάς τους και της κοινωνικότητάς τους. Το περιεχόμενο αυτής της έρευνας με τα συμπεράσματά της απουσίαζαν από τα ελληνικά επιστημονικά δεδομένα, σε αντίθεση με τα διεθνή, αφού εκεί εντοπίζονται μελέτες που καταδεικνύουν τη θρησκευτικότητα των ατόμων με κώφωση (Barth, 2007; Broesterhuizen, 2005).

2. Μεθοδολογία

Δείγμα

Η παρούσα έρευνα αφορά στη μελέτη μέσω στατιστικής επεξεργασίας και ανάλυσης σειράς ερωτήσεων που υπεβλήθησαν σε μαθητές με κώφωση του Λυκείου Κωφών του Δήμου Αγίας Παρασκευής της Αθήνας, σε άτομα με κώφωση που δραστηριοποιούνται σε σωματεία κωφών της Αθήνας και σε κωφούς-χρήστες του διαδικτύου, επιχειρώντας να καταγράψει και να κατανοήσει τις αντιλήψεις τους για τη θρησκεία, την κοινωνία αλλά και την κώφωση.

Ο συνολικός αριθμός των συμμετεχόντων στην έρευνα ήταν 60 άτομα με κώφωση. Από αυτούς 25 ήταν οι μαθητές, 25 οι χρήστες του διαδικτύου και 10 οι ενεργά συμμετέχοντες σε κάποιο σωματείο κωφών. Ουσιαστικά, πρόκειται για την επιλογή μη αναλογικού στρωματοποιημένου δείγματος (Martin, 2007). Και οι τρεις έρευνες χρησιμοποιούν την ποσοτική μέθοδο κοινωνικής ανάλυσης.

Μέσα συλλογής δεδομένων

Αναφορικά με τη διεξαγωγή της έρευνας στους/στις μαθητές/τριες, ζητήθηκε και παραχωρήθηκε η σχετική άδεια από το Υπουργείο Παιδείας, Διά Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων με τα εξής στοιχεία: Μαρούσι, 24-03-2011, Αρ. Πρωτ. Βαθμός Προτερ. 35603/ Γ6. Εκτός από τη διασπορά των γραπτών ερωτηματολογίων στους/στις μαθητές/τριες χρειάστηκε να υπάρξει και επεξήγηση τους στην Ελληνική Νοηματική Γλώσσα, η οποία είναι η μητρική γλώσσα τους, για να κατανοήσουν πλήρως και ορθά το περιεχόμενο των ερωτήσεων και να αποφευχθούν τυχόν παρανοήσεις (Biser, Rubel & Toscano, 2007). Ως προς τα ενεργά μέλη σωματείου των Αθηνών, διεσπάρησαν τα γραπτά ερωτηματολόγια σε όσους επιθυμούσαν να λάβουν μέρος στην έρευνα και μάλιστα πρέπει να υπογραμμίσουμε το γεγονός ότι το σωματείο που επελέγη δεν ήταν θρησκευτικού χαρακτήρα, προκειμένου οι απαντήσεις να προέρχονται από ανθρώπους που δεν έχουν λάβει συστηματική θρησκευτική παιδεία, ώστε οι απαντήσεις τους να εκφράζουν την όλη κοινωνική τους ανάπτυξη. Ως προς

τους χρήστες του διαδικτύου, η επιλογή των συμμετεχόντων έγινε με βάση το κριτήριο της ικανής χρήσης του ως πηγής πληροφοριών και επικοινωνίας.

Διαδικασία και ανάλυση δεδομένων

Για την στατιστική επεξεργασία της έρευνας χρησιμοποιήθηκε η περιγραφική στατιστική και η Ιεραρχική Ταξινόμηση, η οποία ομαδοποίησε τα δεδομένα με κριτήριο τα κοινά χαρακτηριστικά κάθε μίας από τις τρεις συμμετέχουσες ομάδες. Η καταγραφή της θρησκευτικότητας των συμμετεχόντων σε αυτήν την έρευνα έγινε με βάση τα χαρακτηριστικά που διατύπωσαν οι Glock και Stark (Glock & Stark, 1965) της τελετουργικής, της ιδεολογικής, της διανοητικής, της εμπειρικής και της ηθικής. Σύμφωνα με τους παραπάνω ερευνητές, η θρησκευτικότητα εντοπίζεται στην συμμετοχή των θρησκευόμενων σε θρησκευτικές τελετουργίες, στις θρησκευτικές πεποιθήσεις που διατηρούν, στη γνώση της διδασκαλίας της θρησκείας τους, στα θρησκευτικά βιώματα που διαθέτουν και τέλος, στην εφαρμογή της θρησκευτικής διδασκαλίας στην καθημερινότητά τους. Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά ερευνώνται στις περιπτώσεις των συμμετεχόντων. Έπειτα, ερευνάται η κοινωνικότητα που αναπτύσσουν μέσω των σχέσεων που διατηρούν τόσο με τους άλλα άτομα με κώφωση όσο και με τους ακούντες. Ερωτώνται για τα συναισθήματά τους, την καθημερινότητά τους, τις φιλίες τους και για την όλη τους κοινωνική συμπεριφορά. Και οι τρεις έρευνες χρησιμοποιούν την ποσοτική μέθοδο κοινωνικής ανάλυσης.

3. Ευρήματα

Αξιολογώντας τις απαντήσεις, η έρευνα κατέληξε στα εξής ευρήματα σχετικά με τα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων: 1. Οι ερωτηθέντες χρησιμοποιούν στην επικοινωνία τους τον συνδυασμό της Ελληνικής Νοηματικής Γλώσσας και του προφορικού λόγου. Αυτό είναι αποτέλεσμα της δίγλωσσης εκπαίδευσης που λαμβάνουν στα σχολεία τους και της εμπειρίας που οι ίδιοι αποκτούν ως προς την αποτελεσματικότητα αυτού του τρόπου επικοινωνίας. 2. Οι περισσότεροι των ερωτηθέντων δεν έχουν κάποιον άλλο άτομο στην οικογένειά τους. Γεγονός που σημαίνει ότι μεγάλωσαν σε περιβάλλον ακούντων, το οποίο επηρεάζει τη διαμόρφωση της πολιτιστικής τους ταυτότητας, το είδος της θρησκευτικότητας και την κοινωνικότητα που διαθέτουν.

Αναφορικά με τη θρησκευτικότητα των ατόμων με κώφωση παρατηρούμε τα εξής: 1. Οι περισσότεροι των ερωτηθέντων πιστεύουν στην ύπαρξη του Θεού. Από αυτούς, οι μαθητές τον τοποθετούν στον ουρανό, ενώ οι ενήλικοι θεωρούν ότι βρίσκεται παντού. Πρόκειται για ανθρωπομορφικές διαστάσεις που του αποδίδουν οι νέοι με κώφωση, ενώ οι μεγαλύτεροι, χάρη στην εμπειρία τους και τις γνώσεις τους, φαίνεται να έχουν ορθότερη θρησκευτική γνώση. 2. Όλοι οι ερωτηθέντες λαμβάνουν τις πρώτες γνώσεις περί του Θεού από την οικογένειά τους και ένα σημαντικό ποσοστό από το σχολείο. Αυτές οι δύο πηγές θρησκευτικής γνώσης διαμορφώνουν το είδος της πίστης των κωφών, αφού δεν αποτελούν μόνο τη βάση της αλλά και τη συνεχή ανατροφοδότησή της καθόλη τη ζωή των ατόμων με κώφωση. 3. Οι ερωτηθέντες δηλώνουν ότι δεν έχουν ανάγκη από κάποιον να τους διδάσκει το θέλημα του Θεού, αφού προφανώς είναι καλυμμένοι από όσα γνωρίζουν περί αυτού, ενώ από την άλλη πλευρά φαίνεται να αρνούνται το ρόλο της διαρκούς μαθητείας έναντι των ακούντων.

Η σχέση που βιώνουν οι ερωτηθέντες με τον Θεό περιγράφεται με τον παρακάτω τρόπο: 1. Στην πλειονότητά τους δηλώνουν ότι αγαπούν τον Θεό χωρίς όμως να δικαιολογούν την αγάπη που νιώθουν, ενώ ένα σεβαστό ποσοστό εκφράζει την αδιαφορία του προς το πρόσωπό Του, γεγονός που οφείλεται στην ανύπαρκτη κατήχησή τους και στη γενικότερη αδιαφορία εκ μέρους της Εκκλησίας να τους διδάξει τη θρησκευτική γνώση. 2. Η πλειονότητα των ερωτηθέντων θεωρεί ότι ο Θεός τους ζητά κατά πρώτο λόγο να επικοινωνούν με τους άλλους ανθρώπους, έπειτα να τους αγαπούν και μετά να τους συγχωρούν. Μεταθέτουν, λοιπόν, στον

Θεό κάθε ιδεατή κοινωνική συμπεριφορά, ιεροποιώντας την και δίδοντάς της ιδιαίτερη βαρύτητα. Αξιοσημείωτο είναι και εκείνο το ποσοστό που θεωρεί ότι ο Θεός τους ζητά να πιστεύουν ότι όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι. Ουσιαστικά, πρόκειται περί του ζητουμένου όλης της ζωής των ατόμων με κώφωση. Βιώνοντας την κοινωνική ανισότητα από τους ακούντες την καταγγέλλουν ως λάθος και αμαρτία, τοποθετώντας την κοινωνική ισότητα στις επιθυμίες και εντολές του Θεού.

Η συμμετοχή των συμμετεχόντων στα θρησκευτικά δρώμενα καταδεικνύεται μέσα από τα εξής ευρήματα: 1. Όλοι οι ερωτηθέντες ομολογούν ότι εκκλησιάζονται άλλοι με αφορμή την τέλεση των μυστηρίων του γάμου και της βάπτισης συγγενικών-γνωστών προσώπων, άλλοι λόγω μεγάλων εορτών, ενώ ελάχιστοι προέβησαν ως αιτία του εκκλησιασμού τους τη λήψη της Θείας Κοινωνίας. Πρόκειται για την αντιμετώπιση του εκκλησιασμού στα πλαίσια απλών κοινωνικών εκδηλώσεων, που δεν βασίζονται στην προσωπική ανάγκη για απόκτηση λειτουργικών βιωμάτων αλλά στην εκπλήρωση κοινωνικών υποχρεώσεων. 2. Κανείς από τους ερωτηθέντες δεν κατανοεί πλήρως όσα τελούνται κατά τη Θεία Λειτουργία. Αποτέλεσμα της έλλειψης κατανόησης είναι η μειωμένη συμμετοχή στη λατρευτική ζωή της Εκκλησίας. Δεν κοινωνούν τακτικά, δεν εξομολογούνται, δεν έχουν πνευματικό πατέρα, έστω και αν γνωρίζουν κάποιους ιερείς στην καθημερινότητά τους. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια της Θείας Λειτουργίας νοιώθουν βαρετά, αδιάφορα, αποπνικτικά αλλά και ήρεμα. 3. Ως προς τις προσδοκίες των ερωτηθέντων από την Εκκλησία και τους ιερείς της, οι μαθητές με κώφωση δεν επιθυμούν την ύπαρξη διερμηνέα στην Εκκλησία για την επεξήγηση των ακολουθιών, δεν διεκδικούν ιερέα που να λειτουργεί μόνος του στην Ελληνική Νοηματική Γλώσσα, δεν ζητούν μια Εκκλησία αποκλειστικά των ατόμων με κώφωση, θα ήθελαν κάποιον ιερέα να τους μιλήσει για τον Θεό, δεν επιθυμούν να έχουν ιερέα κάποιο άτομο με κώφωση, δεν είναι ευχαριστημένοι με όσα η Εκκλησία κάνει για αυτούς, ενώ αυτό που θα ήθελαν από την ίδια είναι η ψυχολογική στήριξη και η συνδρομή της για να γνωρίσουν καλύτερα τη θρησκεία. Από την άλλη πλευρά, οι ενήλικοι με κώφωση που ανήκουν σε κάποιο Σωματείο επιθυμούν την παρουσία διερμηνέα κατά τη Θεία Λειτουργία, πιστεύουν στην τέλεση της Θείας Λειτουργίας αποκλειστικά στην Ελληνική Νοηματική Γλώσσα, οι μισοί θεωρούν ότι μια Εκκλησία πρέπει να λειτουργεί αποκλειστικά και μόνο για άτομα με κώφωση, θέλουν κάποιον ιερέα να τους μιλήσει για το Θεό, οι μισοί από αυτούς ζητούν τη χειροτονία ιερωμένου με κώφωση, δεν είναι ικανοποιημένοι με όσα η Εκκλησία πράττει για τους ίδιους, θα ήθελαν να τους εξασφαλίσει διερμηνέα, να βοηθούσε τις οικογένειές τους και να διοργάνωνε μαθήματα παντός είδους, όπως αυτά που κάποια θρησκευτικά Σωματεία προσφέρουν. Τέλος, οι χρήστες του διαδικτύου ζητούν από την Εκκλησία να διαθέτει διερμηνέα στις ακολουθίες, να τους στηρίζει ψυχολογικά και να τους βοηθά στη γνωριμία τους με τη θρησκεία. Δεν είναι ικανοποιημένοι με τη στάση της Εκκλησίας προς αυτούς, θέλουν κάποιον ιερέα με κώφωση, δεν επιθυμούν τη διδασκαλία περί του Θεού από κάποιον ιερωμένο, δεν πιστεύουν ότι μια Εκκλησία πρέπει να λειτουργεί μόνο για άτομα με κώφωση, θεωρούν ότι η Θεία Λειτουργία πρέπει να τελείται στην Ελληνική Νοηματική Γλώσσα, ενώ, τέλος, ζητούν την παρουσία διερμηνέα σε όσα τελούνται στη Λατρεία. Οι παραπάνω διαπιστώσεις καταδεικνύουν ότι τα άτομα με κώφωση ανήκουν στο λεγόμενο δογματικό τύπο θρησκευτικότητας, όπως τον παρουσιάζει ο Harvey Whitehouse. Σύμφωνα με αυτόν τον τύπο θρησκευτικότητας, οι θρησκευτικές διδασκαλίες αποθηκεύονται στη σημασιολογική μνήμη μέσα από τη συχνή επανάληψη των διαφόρων τελετών, ενώ η εκτέλεση των τελετών αυτών ενεργοποιεί την υπόδηλη μνήμη των συμμετεχόντων σε αυτές (Whitehouse, 2006). Τα άτομα με κώφωση διαμορφώνουν την όποια θρησκευτικότητα μέσα από την επανάληψη των ίδιων τελετουργικών πράξεων και την παρουσίαση τους ή ερμηνεία τους από τον υπάρχοντα διερμηνέα.

Τέλος, ως προς την κοινωνικότητα των συμμετεχόντων παρατηρούμε τα εξής: 1. Όλοι οι ερωτηθέντες διαθέτουν φίλους τόσο άτομα με κώφωση όσο και ακούντες, ενώ οι περισσότεροι φίλοι όλων είναι με κώφωση. Οι φίλοι με κώφωση προέρχονται από το σχολείο τους και από κάποιον σύλλογο, από χώρους στους οποίους δραστηριοποιούνται και περνούν αρκετές ώρες. Ενώ όσοι διαθέτουν ακούντες φίλους επιλέγουν το σχολείο των ακούντων

ως πηγή προέλευσης των φίλων τους. 2. Οι κοινωνικές σχέσεις των συμμετεχόντων με κώφωση με τα μέλη της Εκκλησίας όπου εκκλησιάζονται είναι ανύπαρκτες, δεδομένου ότι ελάχιστα εκκλησιάζονται και κατ' επέκταση δεν έχουν τη δυνατότητα σύναψης κοινωνικών σχέσεων. Ελάχιστα, βέβαια, είναι οι εξαιρέσεις. 3. Τα συναισθήματα των μαθητών με κώφωση έναντι των άλλων με κώφωση κατά σειρά ποσοστών είναι: Αγάπη, ανάλογα με το χαρακτήρα τους, ενδιαφέρον, λύπηση. Των συμμετεχόντων σε κάποιο σωματείο: Εξαρτάται από τον χαρακτήρα τους, αγάπη, ενδιαφέρον, μίσος, λύπηση. Τέλος, των χρηστών του διαδικτύου: Εξαρτάται από τον χαρακτήρα τους, αγάπη, ενδιαφέρον, αδιαφορία. Η δε αιτιολογία του συναισθήματος της αγάπης και του ενδιαφέροντος τους για τους άλλους με κώφωση βασίζεται στην επικοινωνία που έχουν μεταξύ τους και στην συμπαράσταση που βιώνουν από εκείνους. Μάλιστα, δηλώνουν την επιθυμία τους να επικοινωνούν περισσότερο με άλλους με κώφωση παρά με ακούοντες, δεδομένου ότι η μεταξύ τους επικοινωνία είναι ευκολότερη, αλλά και ο κοινός πολιτισμός τους αποτελεί στοιχείο ενοποιητικό. 4. Αναφορικά με τους ακούοντες, τα άτομα με κώφωση νοιώθουν άλλοτε αγάπη, άλλοτε ενδιαφέρον και κάποιες φορές αδιαφορία. Εδώ το κριτήριο συναισθηματικής ανταπόκρισης είναι κατ' αποκλειστικότητα η επικοινωνία. Επάνω σε αυτήν εδράζεται η συναισθηματική σχέση των ατόμων με κώφωση με τους ακούοντες. 5. Οι ερωτηθέντες με κώφωση, στην πλειονότητά, διαθέτουν αυτοεκτίμηση. Δηλώνουν απερίφραστα ότι πιστεύουν πως είναι νοητικά ίσοι με τους ακούοντες, χωρίς να υστερούν σε κάτι από αυτούς.

4. Συμπεράσματα

Έχοντας καταλήξει στα παραπάνω ευρήματα, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι Έλληνες με κώφωση έχουν την ίδια ακριβώς ανάγκη με τους ακούοντες για θρησκευτικότητα. Επιθυμούν να αναφέρονται στον Θεό, να εκκλησιάζονται και να συμμετέχουν στις ακολουθίες της πίστης τους. Το μόνο βέβαια πρόσκομμα είναι η μη κατανόηση των όσων τελούνται αφού δεν γίνονται στη γλώσσα τους, που είναι οι Ελληνική Νοηματική, με αποτέλεσμα να μη νιώθουν άνετα την ώρα των ιερών ακολουθιών. Επιπλέον, τα όσα γνωρίζουν για την πίστη τους τα διδάσκονται από τις οικογένειές τους, όχι ως συστηματική διδασκαλία αλλά ως τυπική συμμετοχή στα θρησκευτικά δρώμενα.

Ακόμη, οι Έλληνες με κώφωση διατηρούν σχέσεις τόσο με τους ακούοντες, όσο και με τους άλλους Κωφούς, ενώ η πίστη τους στο Θεό τους υποδεικνύει να αγαπούν και να επικοινωνούν. Ουσιαστικά, η θρησκευτικότητα των Ελλήνων με κώφωση τους υποδεικνύει τη διαμόρφωση και διατήρηση αγαπητικής σχέσης προς όλους.

Τέλος, καταδεικνύεται ότι οι Έλληνες με κώφωση θεωρούν τους εαυτούς τους ισότιμους με τους ακούοντες και βέβαια διεκδικούν τα ίδια δικαιώματα με εκείνους και στον τομέα της θρησκευτικότητας.

6. Βιβλιογραφία

- Barth, A. (2007). *Seeking the God of deaf people. A Deaf/ Hearing dialogue*. Florida.
- Biser, E., Rubel, L., & Toscano, R. (2007). Bending the rules: When deaf writers leave college. *American Annals of the Deaf*, 152(4), 361-373.
- Broesterhuizen, M. (2005). Faith in deaf culture. *Theological Studies*, 66(2), 304-329.
- Cornwall, M., Albrecht, S., Cunningham, P., & Pitcher, B. (1986). The dimensions of religiosity: A conceptual model with an empirical test. *Review of Religious Research*, 3, 226-244.
- Καραμούζης, Π. (2013). *Η κοινωνιολογία της θρησκείας μεταξύ εκπαίδευσης και κοινωνίας*. Ρόδος.
- Καραμούζης, Π., & Αθανασιάδης, Η. (2011). *Θρησκεία, εκπαίδευση, μετανεωτερικότητα. Η θρησκευτική αγωγή στο σύγχρονο σχολείο*. Αθήνα: Κριτική.

- Karamouzis, P., & Athanassiades, E. (2011). Religiosity and education: The views of Greek student teachers on the religious education course. *Religious Education, 106*(3), 312-331.
- Κνοορς, Η., & Μαρσχαρκ Μ. (2015). Διδασκαλία κωφών και βαρηκόων (Χ. Λυμπεροπούλου, Μτφ.). Αθήνα: Πεδίο.
- Martin, A., (2007). The representation of object concepts in the brain. *Annual Review of Psychology, 58*(1), 25-45
- Glock, C., & Stark, R. (1965). *Religion and society in tension*. Chicago: Rand McNally.
- Listman, J., Rogers, K.D., & Hauser, P.C. (2011). Community cultural wealth and deaf adolescents' resilience. In D.H. Zand & K.J. Pierce (Eds.), *Resilience in Deaf Children* (p.p. 279-297). Berlin: Springer Science.
- Νικολαΐδης, Α. (2007). *Κοινωνιολογία της θρησκείας*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Μπέργκερ, Π., & Λούκμαν, Τ. (2003). *Η κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας*. Αθήνα: Νήσος.
- Senghas, R., & Monaghan, L. (2002), Signs of their times: Deaf communities and the culture of language. *Annual Review of Anthropology, 31*, 69-97.
- Whitehouse, H. (2006) *Τύποι θρησκευτικότητας. Μια γνωσιακή θεωρία της μετάδοσης των θρησκευτικών αντιλήψεων*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.